

MAGYAR ÖNTÖLEVÉLRŐL.

Magyar nyomdászati szakirodalmunkban oly ritkán esik szó az öntőlevélről vagy — mint betüöntődékben általában nevezni szokták — öntőcéduláról,

hogy első sorban a szó fogalmának jellemzését tartom szükségesnek. Azon arányos, a betüöntő számára készült összeállítást, mellyel meghatározzuk, hogy egy bizonyos mennyiségű szöveghez hány a, b vagy c stb. betű szükséges, nevezzük öntőlevélnek. Alig akad nyomdász, kinek a hiányzó betűk gondot, bosszúságot ne okoztak volna, s alig akad nyomdatulajdonos, ki a fölös betűket, mint általában nevezzük: defekteket ne akárhová kívánta volna. A dolog ránk nyomdászokra eléggé fontos s csodálatos, hogy vele a szakirodalomban mégis oly ritkán s oly kevesen foglalkoznak.

Az igaz, hogy az öntőcéduláról ujat írni meglehetősen hosszadalmas és fáradságos előmunkálatokkal jár, s a boldogult kalocsai princípálison, Wernerén kívül hamarosan nem is tudnék mást megnevezni, aki behatóbban foglalkozott volna ezzel a minden könyvnyomtatóra nézve égető fontosságú kérdéssel.

Tagadhatatlan ugyan, hogy mindegyik betüöntödének — tehát a nagy nyomdákkal kapcsolatos házi öntődéknek is — megvan a maguk öntőcédulája, de azt hiszem, nem tévedek, ha azt állítom, hogy ezeket csak úgy ötletszerűen állították össze. A nagy eltérések legalább, meg a sok következtelen, hibás dolog köztük erre vall.

Hanem vegyük a dolgot elülről. Mely úton és módon állítunk össze egy a magyar nyelvnek, a magyarországi viszonyoknak megfelelő s megközelítőleg helyes öntőlevelet? Kiolvasás alapján. Például 100.000 betűt alapul véve, kiolvassuk ebben az egyes betűket s kiolvasásunk alapján feljegyezzük az egyes betűkből talált mennyiséget. De mert másszerű a betűfogyasztás egy regényben, vagy valami más szépirodalmi műben, mint egy természettudományi fejtegetésben, iskolakönyvben, vagy technikai szakműben, szükséges — ha megközelítőleg helyes eredményt akarunk elérni — hogy a kiolvasást több, különböző műnél eszközöljük, az eredményt összehasonlítva a nagyobb ellentéteket saját belátásunk és tapasztalatunk alapján kell hogy kiegyenlítsük. Mennyire szükséges, hogy minél nagyobb betűmennyiséget vegyünk számításunk alapjául s minél különbözőbb művekből, meglátszik a következő tapasztalatomból is: Egy nyolcad alakú mű két egymás után következő oldalán, tehát körülbelül 3500 betű között, 3 darab j

Betü	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
a	5000	3645	4800	4200	5500	28000	200	14
b	1000	1296	1400	1100	1800	9000	70	6
c	700	1296	700	600	1600	8000	100	6
d	1500	1620	1400	1300	2400	12000	130	8
e	5000	5022	5700	5200	6400	32500	200	16
f	1200	1080	700	800	1100	5500	80	6
g	1800	1944	1900	2000	2600	13000	90	8
h	1200	1764	1100	1000	1300	6500	80	8
i	3500	2916	3200	2800	4200	21000	150	12
j	1000	875	900	900	1200	6000	60	8
k	2800	2333	2900	2600	3100	15500	90	10
l	2500	2916	3700	3300	4000	20000	100	12
m	1400	1620	2100	1900	2800	14000	90	8
n	3000	3420	3800	3200	4200	21000	190	14
o	2000	2106	2500	2000	2800	14000	110	8
p	1000	972	750	600	1400	7000	70	8
q	200	144	100	100	100	400	10	2
r	3500	2333	2800	2200	3700	18500	150	10
s	3500	3240	4100	3200	4800	24000	150	10
t	3500	3240	4800	4200	5600	28000	160	12
u	1200	1782	1100	1000	1500	7500	100	8
v	1200	1296	1200	1200	1700	8500	80	8
w	300	282	100	100	100	450	40	4
x	200	98	100	100	100	400	10	2
y	1500	1458	1700	1500	2000	10000	50	6
z	2000	1944	3300	2300	3000	15000	100	10
á	2500	1418	2300	1900	2800	14000	80	6
é	2500	1418	2250	2000	2800	14000	80	6
í	300	180	300	600	500	2500	20	2
ó	400	486	750	600	800	4000	30	4
ú	400	216	200	400	400	2000	20	2
ä	100	162	—	100	100	400	20	2
ö	500	658	850	900	1300	6500	50	4
ü	500	584	800	600	1200	6000	40	4
õ	400	584	800	600	1000	5000	40	4
ű	400	216	150	400	600	3000	20	4
ff	200	—	200	50	150	700	10	2
fi	200	—	100	100	150	700	10	2
fl	200	—	100	50	150	700	10	2
ß	—	—	—	—	—	100	10	2
à	—	—	—	—	—	100	—	—
â	—	—	—	—	—	50	—	—
ê	—	—	—	—	—	50	—	—
ë	—	—	—	—	—	50	—	—
ë	—	—	—	—	—	50	—	—
ï	—	—	—	—	—	50	—	—
ï	—	—	—	—	—	50	—	—
ï	—	—	—	—	—	50	—	—
ò	—	—	—	—	—	50	—	—
ô	—	—	—	—	—	50	—	—
ù	—	—	—	—	—	50	—	—
ú	—	—	—	—	—	50	—	—
ç	—	—	—	—	—	50	—	—
A	300	302	400	400	320	1600	40	6
B	250	195	200	200	220	1100	30	4
C	250	195	200	200	220	1100	30	4
D	250	195	200	200	220	1100	34	4
E	300	227	250	300	300	1500	34	4
F	250	195	200	200	240	1200	30	4

Betű	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
G	250	195	200	200	240	1200	30	4
H	250	195	200	200	220	1100	30	4
I	300	227	250	400	300	1500	40	4
J	250	195	200	250	220	1100	28	4
K	250	227	200	250	240	1200	30	4
L	250	195	200	250	240	1200	30	4
M	250	195	250	250	240	1200	30	4
N	250	195	200	250	240	1100	30	4
O	250	195	200	250	220	1100	30	4
P	250	195	200	200	220	1100	30	4
Q	100	65	100	100	60	200	10	2
R	300	195	200	250	220	1100	34	4
S	300	260	250	300	300	1500	34	4
T	300	227	200	250	280	1400	30	4
U	250	195	200	200	200	1000	30	4
V	250	227	200	250	250	1200	30	4
W	100	98	100	100	60	300	20	2
X	100	130	100	150	100	400	12	2
Y	250	130	100	100	150	700	20	2
Z	250	195	200	200	200	1000	30	4
Å	150	130	100	150	150	750	20	2
Ä	150	130	100	150	150	750	20	2
Ë	150	36	50	150	100	500	10	2
Ö	100	76	50	100	150	700	12	2
Ü	100	44	50	100	100	500	10	2
Å	50	36	—	50	20	100	10	2
Ö	100	98	50	100	150	750	16	2
Ü	100	87	50	100	100	500	12	2
Û	100	87	50	100	130	650	12	2
Û	100	44	50	100	100	400	10	2
È	—	—	—	—	—	50	—	—
È	—	—	—	—	—	50	—	—
.	1200	1134	1500	1500	2100	10500	70	6
,	1500	1377	2100	1600	3250	16300	70	6
'	600	700	1100	800	1000	5000	36	4
''	100	162	180	100	300	1000	20	4
:	200	292	200	300	400	2000	20	4
;	200	292	200	300	400	2000	20	4
!	100	195	150	200	200	1000	20	4
?	100	195	150	200	200	1000	16	4
(100	243	180	300	330	1650	20	4
	100	65	90	100	100	500	—	—
†	100	98	120	150	100	500	—	—
‡	100	98	60	100	100	300	—	—
§	100	98	60	150	100	300	—	—
—	100	405	180	400	150	750	—	—
”	200	195	240	300	300	1500	—	—
1	250	486	550	500	350	1750	16	6
2	200	405	480	450	300	1500	12	4
3	200	405	450	450	300	1500	12	4
4	200	405	450	450	300	1500	12	4
5	200	405	450	450	320	1600	12	4
6	300	405	450	450	300	1500	12	4
7	200	405	450	450	300	1500	12	4
8	200	405	450	450	300	1500	12	4
9	200	405	450	450	300	1500	12	4
0	250	486	550	500	350	1750	16	6
&	50	65	60	50	30	150	10	2

betűt találtam, míg a reá következő oldalon 11-et; i és ú betűt pedig a legtöbb ujság- és regény-szövegben egyáltalán nem, míg iskolakönyvekben aránytalanul sokat olvastam össze.

A fenn említett szempontokon kívül tekintettel kell lenni arra is, hogy a könyvnyomdász a munkakörébe vágó legkülönbébb kereskedelmi nyomtatványokat is lehetőleg minden fennakadás nélkül ugyanazon betűfajból elkészíthesse.

E téren aztán a kívánalom oly sokoldalú és sok esetben egymással ellenkező, hogy mindenki kívánságának eleget tenni lehetetlen. Ez az egyik oka, hogy eddig még senkinek sem sikerült egy mindenkit kielégítő öntőlevelet összeállítania.

Azonkívül a nyelv maga is fejlődik, a helyesírási szabályok változnak, a kereskedelmi nyomtatványokba meg új elnevezések kerülnek, mint pl. a régi forint és krajcár helyett a korona és fillér; ezek mind nagy befolyással vannak a betűfogyásra, illetve a betűk arányos összeállítására.

A különböző szükséglet, a különböző tapasztalat a legelterőbb eredményre vezet. A táblázaton I, II, III és IV alatt négy öntőlevelet közlök, melyek mindegyike körülbelül 100 kg garmond antiqua betűre (73.000—83.000 betű) van kidolgozva. Saját tapasztalatom alapján összeállított és 100.000 betűre kidolgozott antiqua öntőlevelet V alatt közlök.

Szükségletünk azonban nem mindig 100.000 betű, sőt legtöbb esetben ennél több vagy kevesebb, s ennek megfelelőleg kell öntőlevelünket átdolgozni, mely átdolgozás, mint azt minden olvasóm úgyis eltalálja, a megfelelő sokszorozás vagy osztás.

Csak hogy e sokszorozó meg osztó műveletünknel világért sem szabad gépszerűleg eljárunk. Egyes ritkábban előforduló betűkből már a 100.000 betűs mennyiségnél — hogy különlegesebb szedésnél zavarba ne jöjjünk — a magasabb mennyiséget vettük fel, azaz fölfelé kerekítettük ki, ezeknek tehát nem veszi az ember a sokszorozásnál a megfelelő többszörösét, hanem valamivel kevesebbet, s ez összeget a nagyobb mennyiségben megrendelt betűknél szükségelt különböző idegen ékezetű betűknél egyenlíti ki, amint ezt a táblánkon látható VI. számú öntőlevel, mely 500.000 betűre van átdolgozva, mutatja. Ékezetes betűk hiányában az a, e, r, s, t vagy más gyakran előforduló betűket szerzzük jobban meg.

Ha pedig kisebb mennyiségre kell öntőlevelünket átdolgozni, fordítva járunk el.

Eddig a kenyérbetűkről, vagy helyesebb kifejezéssel élve, szövegbetűkről. Másképpen áll a dolog a cím- és díszbetűknél. Ezek csak igen ritkán vannak meg oly nagy mennyiségben, legtöbb esetben csak úgynevezett minimum van egy-egy fajta és nagyságból. Egy minimum betűmennyiség alatt rendszeren annyit értünk, amennyi egy középszerű nyomdának rendes körülmények között egy és ugyanazon betűfajból címsorok vagy hasonló szedéshez elegendő. Ha valahol, úgy főként a címbetűknél kívánjuk meg, hogy minden gyakrabban előforduló betűből elegendő számú legyen, hogy így esetleg két-három egyforma sor leszedésénél ne akadjunk meg mindjárt, mindamellert valamennyi szükségtelen betűt, melyek a többi betűk teljes elkopása mellett is ujak maradnának, kiküszöböljük. Amily kívánatos egy szép antik

vágású betűfajnál, melyből tetszetős nagybetűs sorokat szedhetünk, hogy elegendő verzális betűnk, néhány Y s római számok végezt X betűnk legyen, oly feleslegesek e betűk valamely verzális sorokhoz nem használható díszbetűnél vagy írott betűnél, mert magyar szó első betűje sem X, sem Y nem lehet, legföljebb idegen szavakban fordulhat elő, s a szekrényben levő többi társa már rendesen rég kiszolgált, míg ezek legtöbbször teljesen újonnan kerülnek újraolvasztásra.

Kevés módosítással körülbelül ugyanez mondható az arab számokról is.

Az úgynevezett minimumos betűk beosztása azonban a betűtörzs emelkedésével a szükségletnek megfelelőleg szintén változik, mert

Betű vagy quadrát				
	egy kilóra		50 kilóra	egy kilóra
	négyzet betű	négyzet kizárás	átlag betű	egész quadrát
Negyedpetit	—	—	—	380
Negyedciceró	—	—	—	250
Félpetit	—	—	—	190
Nonpareille	1120	1400	100,000	130
Petit	630	720	65,000	90
Bourgeois	515	600	—	86
Garmond	400	480	45,000	80
Ciceró	280	330	32,000	64
Mediális (mittel)	220	270	23,000	55
Tercia	160	190	16,000	52
Textus	100	115	} szél. szerint 7000-10000	42
Kettős mediális				30

például más célt szolgál egy négycicerós, mint egy garmond nagyságú betű. Előbbinél jóval kevesebb számú betű jut egy minimumra, a belőlük szedendő szöveg is más természetű, a ritkábban használt betűk aránya is nagyobb, amin segíteni azonban vajmi nehéz.

Bárki inkább hevertet évekig használatlanul egy-egy kevésbé használható betűt — mint például ö-t — semmint a véletlen szükség esetén külön csináltassa, ami ugyancsak költséges.

A francia szedéshez szükséges ékezetes betűk közé az i-t meg az ö-t is föl szokták venni, de helytelenül, mert ez a két betű csak az olaszban fordulhat elő, ott sem valami nagyon bőven. Szükségletünk tehát e két betűből rendszerint jóval kevesebb, mint a többi accent grave-os betűből.

Könnyebb áttekinthetőség és az összehasonlítás kedvéért a táblázaton VII és VIII alatt közlöm egy garmond és egy hatcicerós betű öntőlevelét.

Dacára, hogy a minimum már az ajánlható legkevesebbet jelenti, kisebb nyomdáknak ez is költséges és fél minimumot vásárolnak;

ezért szükséges, hogy az öntőlevelek úgy legyenek összeállítva, hogy kétfelé oszthatók is legyenek, azaz páros legyen a betűk száma; a kisebb fokozatú betűknél okvetlenül szükséges még az is, hogy a gyakrabban előforduló betűkből legalább három darab legyen, különben a legegyszerűbb szó szedésénél is fennakadhatunk.

A szövegbetűk öntőlevelének összeállításától eljutottunk az ölomból készülő legnagyobb betűfajok minimumának összeállításáig, s láttuk miként lehet, illetve kell azt csinálni. A kiolvasásnál láttuk, hogyan kell kiegyenlíteni a szembeszökő aránytalanságot, illetve hiányosságot. S mégis, a leglelküismeretesebb munka mellett sem leszünk képesek öntőlevelünkkel mindenképp kielégíteni. Miért? Egyik nyomdász megkívánja a francia ékezetű betűket, a másik ellene van, egy harmadiknak több az árjegyzékszerű munkája, s ehhez kell inkább alkalmazkodnia, egy negyedik ismét más helyesírási szabályokat követ. Eppen emiatt a csupán magyar vidékek számára sem lehet egy mindenkinek megfelelő öntőlevelet összeállítani, hát még ha a különböző nemzeti-ségi vidékeken működő nyomdász kívánságait vesszük, a sokféle ékezetes betűkre vonatkozó és homlokegyenest ellenkező — olykor teljesen észszerűtlen — kívánságokat!

Címzetűknél, melyekből keltet (várost és napot) gyakran szedünk, gyakran észlelhető hiány, hogy az illető város nevét többször kellene leszednünk, de nincs elegendő betűnk, pl. a „Debreceben“ szóhoz hiányzik a nagy D és kis e. Ezen valóban alig segíthetünk másként, mint vagy utánrendeléssel, vagy pediglen mindjárt a megrendelésnél való azzal a megjegyzéssel, hogy ebből és ebből a betűből aránylag több kell.

Igen sokszor okozzuk az illető betűöntődét a helytelen öntőlevelért, s nem mindig igazságosan, mert a betűöntő csakis azáltal értesül a hiányosságról, ha valamit utánrendelnek, tehát valami hiányzik, de arról abszolúte nincs tudomása, hogy mely betűből van felesleg, s tényleg a nyomdász lenne hivatva tulajdonképpen az öntőlevelet készíteni és nem a betűöntő.

Az általános öntőlevél-mizériát már a nyelv fejlődése s a helyesírás változása miatt sem lehet teljesen megszüntetni, hanem a fejlődés minden oldalán való szemmeltartásával s a megfelelő javítással, tehát közös munkával a lehetőség jót alkothatunk.

Amennyiben megrendeléskor nagyon ritkán történik, hogy betű szerint rendelnének, s a mennyiség rendesen súlyban fejeztetik ki: csonka lenne e kis dolgozatom, ha a betűk darabszámának kilogrammmra való átszámítását nem közölném. Előre kell azonban bocsátanom, hogy az ilyenféle táblázatok is nagyon eltérnek egymástól és sokszor a való-ságban talált súlytól is, mely körülmény oka nem csupán abban keresendő, mert egyik betűfaj szélesebb vagy keskenyebb rajzú, de az elkészítésben is fordul elő különbség, még akkor is, ha egy és ugyan-azon gépen készült legyen is az illető betű. A túloldalon levő táblázat a rendes körülmények mellett, közepes szélességű betűkre lett összeállítva, s mindössze csak útbaigazításul szolgálhat a súlynak hozzávetőleges kiszámítására.

Schopp János.

